

چون در اصل تمام منابع تحقیق را مشخص خواهیم کرد. در حال حاضر مشکل، شناسایی منابع تحقیق است و این منابع در سراسر جهان پراکنده است. ما باید بدانیم که این منابع خطی در کجاست، در مورد چه موضوعی و به چه زبانی است و در کدام کتابخانه است و تحت چه شماره‌ای ثبت شده است.

● در حال حاضر مرکز فقط روی دایرة المعارف بزرگ اسلامی کار می‌کند یا برنامه‌های دیگر را هم، همزمان شروع کرده است؟

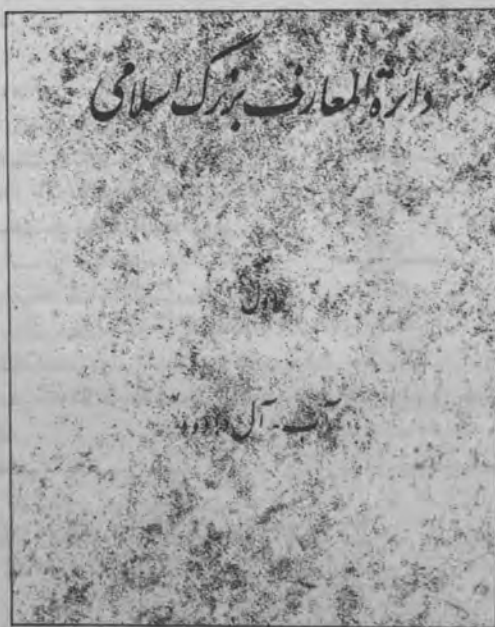
— فعلا دایرة المعارف بزرگ اسلامی را عملاً شروع کرده‌ایم، جلد اولش چاپ شده و در صحافی است. جلد دوم هم تا چند روز دیگر زیر چاپ می‌رود. ترجمه جلد اول به زبان عربی هم زیر چاپ است که فکر می‌کنم تا چند ماه دیگر آماده شود. در زمینه‌های دیگر، فیش‌برداری دایرة المعارف عمومی آغاز شده و تاکنون حدود یازده هزار فیش تهیه شده است، و نزدیک به سه سال است که روی دایرة المعارف کتابشناسی تدارک کار می‌شود، به این معنی که در جستجوی تمام فهرس موجود جهان در زمینه فرهنگ و تمدن ملل اسلامی هستیم و مقدار زیادی هم فهرست جمع‌آوری کرده‌ایم که فهرست‌ها را یک رو فتوکپی کرده و در آرشیو می‌گذاریم چرا که بر اساس طرحی که قبلاً تهیه شده، برای این کار لازم است که فهرست هر مدخل را در پاکت مخصوصی بگذاریم تا تمام مداخل مربوط به آن فهرست پیدا شده — از روی کتب چاپی و خطی — و بعد تدوین کنیم. در زمینه هنر ایران اقدام به جمع‌آوری منابع و فیش‌برداری شده است. ولی در مجموع کوشش می‌کنیم کارمان را پراکنده نکنیم. چرا که معتقد هستیم پراکندگی در کارهای علمی باعث می‌شود که به موفقیت نرسیم. به همین دلیل خیلی با احتیاط با پروژه‌های علمی برخورد می‌کنیم و تا وقتی اطمینان نیابیم که توان انجام آن را داریم کاری را آغاز نمی‌کنیم.

● چند نفر متخصص در مرکز کار می‌کنند و آیا محققین به‌طور انفرادی روی دایرة المعارف‌های مختلف کار می‌کنند یا گروهی؟

— حدود ۱۰۰ محقق در این مرکز مشغول به کار هستند. ضمن اینکه در مرکز روی مقالات، گروهی کار می‌شود، در عین حال بخش‌های جداگانه‌ای داریم.

● چه بخش‌هایی؟

— بخش‌های فلسفه و کلام و منطق، ادیان

گفتگو با سید کاظم بجنوردی سرپرست بنیاد دایرة المعارف بزرگ اسلامی

ما اصرار داریم فقط بازبان علم صحبت کنیم

بنیاد دایرة المعارف بزرگ اسلامی با بیش از ۱۰۰ محقق، کتابخانه‌ای با ۶۰ هزار جلد کتاب مرجع که قرار است در ساختمان جدید به ۳ میلیون جلد افزایش یابد گسترده‌ترین و بزرگترین بنیادی است که پس از انقلاب اسلامی در زمینه فرهنگنامه‌ها شکل گرفته است. این بنیاد در سال ۶۲ تشکیل شد و در پایان سال ۶۷ اولین جلد دایرة المعارف خود را منتشر کرد. بنیاد بر آن است تا با انتشار دایرة المعارف کتاب‌شناسی دامنه کار خود را گسترش دهد. سید کاظم بجنوردی سرپرست بنیاد که علاوه بر فعالیت‌های سیاسی، در فرهنگ نیز با ترجمه آثار محمد باقر صدر با نام او آشنا بودیم در گفت‌وگو با آدینه تصویری از این بنیاد بزرگ را به دست داده است.

● مرکز، برنامه‌های دیگری هم برای تحقیق و تدوین در نظر دارد؟

— بله. در برنامه مرکز، دایرة المعارف عمومی، دایرة المعارف‌های تخصصی در زمینه‌های تاریخ، جغرافیا، علوم، معارف، هنر، هنر ایران، هنر اسلامی و مهم‌تر از همه "دایرة المعارف کتابشناسی" است که تمام محفوظات کتب چاپی جهان اسلام را به‌صورت الفبایی و موضوعی معرفی کنیم و فکر می‌کنیم اگر ما در کار همین پروژه اخیر موفق شویم خدمت بزرگی به فرهنگ اسلامی، محققین و موسسات تحقیقاتی خواهیم کرد.

● بنیاد دایرة المعارف بزرگ اسلامی از چه زمانی و با چه هدفی آغاز به کار کرد؟

— در اسفند سال ۱۳۶۲ تشکیل شد و در حال حاضر نام اینجابه "مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی" تغییر یافته است. هدف از تاسیس این مرکز به‌وجود آوردن مرکز تحقیقاتی بود که بتواند در زمینه‌های مختلف فرهنگ و تمدن کشورهای اسلامی تحقیق کند. کار عمده این مرکز تالیف دایرة المعارف‌های مختلف است.

● آیا به‌جز دایرة المعارف بزرگ اسلامی،

و مذاهب و عرفان، ادبیات غیرعرب شامل ادبیات فارسی و ادبیات ملل دیگر غیرعرب، ادبیات عرب، علوم، معارف اسلامی شامل فقه، اصول فقه، علوم مربوط به حدیث و قرآن، جغرافیا، تاریخ، هنر، مردم شناسی، فیش برداری، پرونده های علمی و بخش کتابخانه که به همه این بخش های علمی سرویس می دهد.

● به پیش بینی شما دائرةالمعارف بزرگ اسلام چند جلد خواهد شد؟

— فکر می کنم بین ۴۰ تا ۵۰ جلد بشود. ما دایره کار را خیلی وسیع گرفتیم به عنوان مثال در دائرةالمعارف اسلام Encyclopedia of Islam of اروپا - که چاپ دومش را ما انجام دادیم و شاید به ۱۱ جلد برسد - عناوین حرف "ت" ۶۵ عنوان است و عناوین ما حدود ۵۶۰ عنوان است. حرف "الف" یعنی همزه، چیزی حدود هزار عنوان است ولی عناوین "الف" ما بیش از ۵ هزار عنوان است.

● چطور تا این حد گسترده؟

— ما منا را بر تحقیق متوسط و گردآوری مدارک زیاد گذاشتیم. با توجه به اینکه در هر مدخلی که شروع به تحقیق می کنیم در منابع وسیعی تنوع می شود و این باعث آن است که مقالات ما مطول و گسترده شود. در نتیجه هم از نظر کمیت مداخل و هم از نظر کیفیت آنها، اندازه، مقالات ما نسبت به دائرةالمعارف اسلام اروپا گسترده تر است.

● به جز جلد اول، تا کدام حرف کار شده است؟

— روش کار ما الفبایی است. از شماره "یک" تا شماره "۱۲۰۰" الان در دست تدوین است. همان طور که در تابلوی مخصوص در دفتر ما، دیدید، کارت ها را به ترتیب الفبا و شماره در دستور کار قرار می دهیم و تمام بخش های مختلف علمی و محققین وابسته به این بخش ها و ویراستاران در این محدوده کار می کنند و کسی مجاز نیست خارج از این محدوده کار کند.

● جلد اول چند صفحه است، چند سال کار برده و قطع آن چه خواهد بود و مشخصات آن کدام است؟

— جلد اول ۷۴۴ صفحه است، به قطع بزرگ است، شبیه به "بریتانیکا"، دو ستونی است و حدود پنج سال کار برده است. منتهی مجلدات بعدی این اندازه وقت نخواهد گرفت.

● چرا؟

— در این ۵ سال یک سری کارهای بنیادی انجام گرفته، سازمان تحقیقاتی به وجود آوردیم، کتابخانه تشکیل دادیم، سازماندهی کردیم، محقق جذب کردیم و این عوامل زمان تهیه جلد اول را طولانی می کرد.

● تقسیم کار موضوعی است یا الفبایی؟

— در هنگام تحقیق و تدوین موضوعی عمل می کنیم ولی در اجرا و ارائه الفبایی.

● نحوه تالیف و تدوین و تنظیم دائرةالمعارف بزرگ اسلام و اصولا نحوه سیستم دادن به کار و برنامه ریزی این مرکز چگونه است؟

— سیستم مرکز دائرةالمعارف مانند هر سیستم دیگری به تدریج رشد کرده و به شکل کنونی رسیده است. این سیستم را من به عنوان سروراستار و سرپرست علمی با مشورت بخش های علمی پایه ریزی کرده ام. به طور مثال مسئول بخش تاریخ فقط با مقوله مقالات تاریخی سروکار دارد و فقط مطالب تاریخی را ویرایش علمی می کند و با مشکلات دیگر چندان مواجه نیست و شاید از پیچیدگی کار در مراحل بعدی ناهدودی بی اطلاع باشد. در نتیجه سروراستار است که با تمام بخش های علمی و با تمام دستگاه های ویراستاری سروکار دارد و بهتر می تواند درک کند گجای کار عیب دارد، یا کدام مرحله از کار با مرحله دیگر در تقابل است. فعلا سیستم ما به این صورت است که برای انتخاب عناوین، یا مدخل های دائرةالمعارف، بخش فیش برداری بر اساس ضوابطی که به آن بخش داده شده، عناوین تمام موضوعاتی را که روی آن کار می شود در سطح وسیعی انتخاب می کند و بعد به بخش پرونده های علمی می فرستد. در این بخش برای هر مدخل انتخاب شده، یک پرونده علمی تشکیل می شود. در بخش پرونده های علمی حدود سی نفر از محققین تمام منابع تحقیق را جمع آوری می کنند و بر اساس سیستمی خاص در پوشه های ویژه قرار می دهند و برای آن منابع، فهرست خاصی تهیه می کنند، در نتیجه وقتی که ما پرونده علمی هر مدخل را در اختیار متخصصی که باید مقاله ای در مورد آن مدخل بنویسد، قرار می دهیم، بخش عظیمی از کار انجام شده است. چون او دیگر دنبال منابع جدید نمی رود مگر به صورت استثنایی. در واقع با سیستم وسیعی که ما این کار را انجام می دهیم، برای یک محقق مقدور نیست که همه منابع یک زمینه را به تنهایی بیابد. بعد ما یک سیستم ارتباطی با تمام کتابخانه های

کشور داریم و در مواردی مجبور به مراجعه به آن کتابخانه ها می شویم. به هر حال مزیت تشکیل پرونده علمی در این است که محقق را ملزم می کند دست کم در محدوده منابع داده شده در پرونده های علمی به تحقیق بپردازد و نه کمتر از آن، و ویراستاران یا خود من، اگر ببینیم مقاله ای منابع کمتر از پرونده های علمی است، آن مقاله را نمی پذیریم. ضمن اینکه پرونده علمی کار یک محقق را تسهیل می کند، کیفیت مقاله او را هم تعیین می کند.

● فکر می کنم تشکیل پرونده علمی برای کارهای تحقیقی در ایران بی سابقه است. چرا این روش را اتخاذ کردید؟

— بله این روش تا آنجا که من اطلاع دارم انحصارا توسط این مرکز انجام می گیرد. سال گذشته در شهر توپینگن آلمان به مرکز دائرةالمعارف "مایر" رفتم و با رئیس آن موسسه صحبت کردم و متوجه شدم آنها اصلا با پدیده پرونده علمی نا آشنا هستند، حتی رئیس دائرةالمعارف مایر می گفت: "این کار غیرممکن است و هزینه زیادی در بر دارد." البته باید اضافه کنم روش هایی که ما در اینجا اتخاذ می کنیم متناسب با شرایط خاص ایران است. در ایران سرویس های علمی هنوز در مراحل ابتدایی هستند و چنانچه منظور ما تدوین دائرةالمعارف تحقیقی باشد، که مورد استناد دنیا و مستشرقین قرار گیرد، لازم است از منابع وسیعی استفاده کنیم و چنین منابع وسیعی در اختیار محققین ایرانی نیست و ما مجبوریم با تشکیل پرونده علمی سطح کیفی مقالات را بالا ببریم.

● مراحل کار پرونده علمی چگونه است؟

— در تشکیل پرونده علمی، مرحله ای داریم به نام کتاب شناسی، فرض کنید پرونده علمی راجع به "ابن حنیف" است، این شخص یکی از فیزیکدان های معروف جهان اسلام است و تالیفاتی دارد، پرونده را به بخش کتاب شناسی می فرستیم، در آن بخش تمام کتاب های منتسب به "ابن حنیف"، با مدرک شناسایی می شود. مثلا اینکه چه کتاب هایی از او چاپ شده، کدام کتاب ها به صورت خطی است و اگر خطی آن موجود است در کدام کتابخانه دنیا است و تحت چه شماره ای ثبت شده است و کدام کتاب هایش مفقود شده است. بعد از مرحله کتاب شناسی پرونده علمی نزد محقق که باید مقاله آن پرونده را بنویسد می رود تا مدارک را بخواند، فیش برداری کند و... در واقع ۶۰ تا ۷۰ درصد کار بعد از تکمیل پرونده علمی انجام

شده است.

● مراحل بعدی کدام هستند؟

— بعد از تشکیل پرونده علمی، هر پرونده به بخش مربوط به خود می‌رود. یعنی اگر آن پرونده علمی مربوط به مدخل تاریخ باشد به بخش تاریخ می‌رود. در بخش مربوط پرونده در اختیار محققین عضو و غیرعضو موسسه قرار می‌گیرد. تا مقاله یا مقالات لازم را تالیف کنند بعد مقاله به دفتر سرویراستاری برای تصویب اولیه فرستاده می‌شود. بعد از این مرحله، مقاله و پرونده علمی به بخش کنترل فرستاده می‌شود. محققین بخش کنترل، تمام منابع مقاله را با رجوع مستقیم به اسناد مقاله که در پرونده علمی موجود است، تطبیق می‌دهند که مثلاً نقل قولی که مولف مقاله از تاریخ "ابن خلدون"، "طبری"، "ابن ایثر" یا "یاقوت حموی" آورده درست است یا نه. و در نهایت تمام ارقام داده شده، اصطلاحات، اعلام و ضبط صحیح آنها کنترل می‌شود. سپس بخش کنترل، گزارش سطر به سطر می‌دهد که: در سطر ۱ اشتباه و یا لغزش — با ذکر مورد — وجود دارد و یا درست است. در صورت وجود اشتباه بعد از بخش کنترل، پرونده علمی با مقاله و گزارش بخش کنترل به نویسنده بازگردانده می‌شود و بعد از تصحیح موارد مورد اشکال مقاله برای ویرایش علمی به بخش مربوط به خودش می‌رود.

● هر مقاله به‌طور معمول چندبار ویرایش می‌شود؟

— مقالات مرکز دو نوع ویرایش می‌شود: ویرایش فنی و عمومی. و چون حجم مقالات زیاد است و یک گروه توانایی ویرایش مقالات را ندارد. چهار گروه (محور) ویرایش همزمان کار می‌کنند. ضوابط مدونی برای جلوگیری از دوگانگی یا چندگانگی در ویرایش وجود دارد. مقالات را برحسب تخصص گروه‌ها (محورها) برای ویرایش فنی و سپس برای ویرایش علمی می‌فرستیم. در ویرایش عمومی یک‌بار دیگر گزارش بخش کنترل و ویرایش علمی رسیدگی نهایی انجام می‌گیرد.

● آیا مراحل بعدی هم دارد؟

— بله. بعد از رسیدگی نهایی، پرونده برای یکناخت‌سازی منابع و اعلام به بخش ارجاعات ارجاع می‌شود و بعد از تایپ مجدداً به محور ویراستاری فنی و عمومی که قبلاً مقاله در همان محور ویرایش شده، فرستاده می‌شود تا عمل مقابله انجام گیرد و بعد برای تایید نهایی و امضا، مقاله به نویسنده‌اش داده

موردتایید مرکز نشر دانشگاهی نیز هست، و در مجموع اختلافات جزئی با رسم‌الخط نشر دانشگاهی دارد.

● به کدام دائرةالمعارف شناخته شده نزدیک است؟

— تاحدودی مشابه Encyclopedia of ISLAM است. با در نظر گرفتن این مسئله که از نظر مداخل و مقالات دائرةالمعارف بزرگ اسلام وسیع‌تر است. منتهی این اختلاف ماهوی است. ما اصرار داریم که فقط با زبان علم صحبت کنیم و حاصل تحقیقات نویسندگان مسلمان را بیاوریم.

● راجع به موارد اختلاف یا "دائرةالمعارف اسلام" چاپ اروپا توضیح بیشتری بدهید؟

— نویسندگان دائرةالمعارف اروپا، مستشرقینی هستند که با طرز تفکر، فرهنگ و نگرش خاص غربی به فرهنگ و تمدن اسلام نگاه کرده‌اند و این یک اختلاف ماهوی بین دائرةالمعارف ما و دائرةالمعارف آنها است که تعارضی با علمی بودن این مقالات ندارد.

به‌طور مثال می‌توانم راجع به "ابن جزری" صحبت کنم. در مقاله‌ای که من ویراستاری می‌کردم نوشته بود: شهادت این شخص (ابن جزری) به قدری مقبول عامه بود که حتی اگر شاهد دیگری هم نبود، مورد قبول محاکم قرار می‌گرفت. شاید برای یک مستشرق غربی، مسئله مهمی نباشد، چرا که او با فرهنگ اسلامی آشنا نیست. ولی ما می‌دانیم وقتی مسئله شاهد و شهادت در پرونده مطرح می‌شود در محاکم اسلامی جقدر مهم است. ما با اصطلاحی مانند "بینه" سروکار داریم که حداقلش دو نفر است. وقتی که در مدح "ابن جزری" مطلب ذکر شده گفته می‌شود، در واقع معایب این است که او آنقدر مورد اعتماد مردم بوده است که شهادتش به تنهایی هم قابل قبول بود.

ما برداشت منطقی با فرهنگمان را می‌کنیم و به موقعیت اجتماعی او پی می‌بریم، درحالی‌که یک مستشرق شاید از این ریزه‌کاری‌ها بی‌اطلاع باشد.

● در دائرةالمعارف بزرگ اسلامی به تمام فرق منشعب از اسلام پرداخته خواهد شد؟

— به تمام شعب و مذاهب منشعب از اسلام خواهیم پرداخت. منتهی کار، محدود به بررسی مذاهب اسلامی نیست بلکه به تمدن تمام ملل اسلامی (هنر، تاریخ جغرافی و...) پرداخته خواهد شد. در واقع به نحله‌های فکری، کلامی در دنیای اسلام در تمام ابعاد خواهیم پرداخت.

● رسم‌الخط دائرةالمعارف بزرگ اسلامی کدام است؟

— در این مرکز جزوه‌ای به نام راهنمای محققین و مولفین چاپ شده است که در آن تمام ضوابط تحریر مقالات و ویراستاری آنها ذکر شده است. در مجموع رسم‌الخط ما هم مستقل است و هم دور از معمول نیست. میانگین رسم‌الخط‌ها را گرفتیم. فکر می‌کنم هفتاد درصد از رسم‌الخط موردتایید ما،

می‌شود و در آخرین مراحل تایید رئیس بخش علمی مربوط به آن مقاله و سرویراستار ضروری است.

● دائرةالمعارف بزرگ اسلامی واژه‌نامه و فهرست اعلام دارد؟ و آیا واژه‌ها و آونکاری شده‌اند؟

— بله. دائرةالمعارف مقدماتی دارد که در آن اختصارات و اختصارات منابع به زبان‌های فارسی، عربی و لاتین آمده است. مداخل را در آخر کتاب آونکاری شده آورده‌ایم تا برای مستشرقین هم قابل استفاده باشد. فهرست اعلام هم دارد. البته فهرست‌های مفصل‌تری پیش‌بینی کرده‌ایم که یک جلد و احتمالاً جلد آخر را به آن اختصاص خواهیم داد.

● رسم‌الخط دائرةالمعارف بزرگ اسلامی کدام است؟

— در این مرکز جزوه‌ای به نام راهنمای محققین و مولفین چاپ شده است که در آن تمام ضوابط تحریر مقالات و ویراستاری آنها ذکر شده است. در مجموع رسم‌الخط ما هم مستقل است و هم دور از معمول نیست. میانگین رسم‌الخط‌ها را گرفتیم. فکر می‌کنم هفتاد درصد از رسم‌الخط موردتایید ما،

● هزینه ماهیانه مرکز چقدر است؟

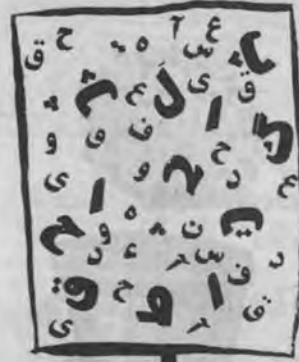
— حدود سه میلیون تومان.

● مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی وابسته به کجا است و هزینه‌اش از کجا تامین می‌شود؟

— این مرکز به هیچ کجا وابسته نیست. مستقل است. در اسفند سال ۶۲ بدون اینکه تحصیلی بر بودجه کشور باشد به‌وجود آمد. خود مرکز برای تامین هزینه تمهیداتی پیش‌بینی کرد. ریاست بخش اقتصادی مرکز یا مهندس سیدحسن طباطبایی است. عمده کار ما کشاورزی است. بین داش‌برون و آق‌قلاغ — بعد از گرگان — تا مرز شوروی، صحرای شوره‌زاری وجود دارد که حدود دویست هزار هکتار مساحت آن است. ما ۳۵۰۰ هکتار از آن شوره‌زار را از دولت گرفتیم و با تلاش شروع به شیرین کردن آن کردیم. از جمله ۵۰۰ هکتار استخر ماهی زده شد که برداشت سالانه آن حدود ۲۰۰۰ تن است. درواقع شاید این بزرگترین پروژه کشاورزی بعد از انقلاب باشد. که گرداننده آن بخش اقتصادی مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی است و برای استقلال مالی و برای خودکفایی آنجا را به‌وجود آوردیم.

● تا به حال دولت هیچ کمکی در زمینه نشر دائرةالمعارف بزرگ اسلام به این مرکز نکرده است؟

— ما از دولت تقاضای کمک نکرده‌ایم. زمانی که کار مرکز شروع شد من نماینده تهران در مجلس بودم. روزی از رئیس مجلس وقت گرفتم و طرح دائرةالمعارف را با ایشان در میان گذاشتم. خیلی مورد استقبال واقع شد. بعد از امکانات، هزینه و... را محاسبه کردیم که بودجه‌ای در حدود ماهی ۱۰ میلیون تومان می‌طلبید. آقای رفسنجانی به من گفتند شما اساسنامه موسسه را طوری بنویس که بتوانیم بودجه آن را از طریق دولت بپردازیم، من نپذیرفتم که باعث تعجب ایشان شد. گفتم نمی‌خواهم این مرکز دولتی باشد، چون وزارتخانه‌های متعددی امکاناتی برای این کار دارند اما به علت اینکه در این کار باید دست مسئولین برای تهیه منابع، جذب متخصصین و... باز باشد و مقررات موسسات دولتی مانع انجام چنین کاری است. طبعاً مشکلات دیگری هم به دنبال خواهد داشت. آقای رفسنجانی پرسید: پس چطور از لحاظ مالی تامین خواهید شد؟ گفتم می‌شود ترتیبی داد که در کنار کار

● آیا پیش‌بینی‌های لازم را برای اصلاح اشتباهات احتمالی کرده‌اید؟

— بعد از انتشار جلد اول، بخشی تشکیل دادیم که وظیفه‌اش جمع‌آوری نقدهایی است که درباره مدخل‌های جلد اول نوشته می‌شود و هم چنین تجزیه و تحلیل آنها. چنانچه ایرادی وارد باشد در چاپ بعدی تصحیح خواهیم کرد. اضافه بر این پرونده‌های علمی را برای تجدیدنظر، حذف، ورود مدخل‌های جدید جلد می‌کنیم تا در چاپ‌های بعدی رعایت شود.

● نویسندگان و محققین آزادی عمل دارند یا نظرها را اعمال می‌کنند؟

— قبل از پاسخ مستقیم باید توضیح مختصری بدهم. اساساً دائرةالمعارف جای اظهارنظر خاص نویسنده یا موسسه نیست چرا که هدف ارائه فرهنگ و تمدن موجود است. فرض کنید بخواهیم مداخل "وجود ذهنی" و "اتحاد عاقل و معقول" را در فلسفه بیان کنیم. باید سیر تاریخی این اصطلاحات را در جهان اسلام، نظریات موجود در این زمینه و تحلیل آن‌ها را بنویسیم.

نویسنده صاحب‌مقام علمی اگر تعریف جدیدی در این زمینه دارد می‌تواند در کتاب دیگری تالیف کند. وظیفه ما ارائه نظرات دانشمندان پیشین کل جهان اسلام است. اما محقق در کار خود آزادی عمل دارد. چکیده تحقیق را آزادانه می‌نویسد بی‌آنکه هیچگونه نظر خاصی به او تلقین یا تحمیل شود یا او بخواهد نظر خاص خود را در مقاله ابراز کند. تمام تحقیقات مستند به منابع معتبر دست اول است و بیشتر جنبه توصیفی به‌صورت معقول و تحلیل شده دارد. دائرةالمعارف بازتابنده میراث فرهنگی یک قوم یا اقوام مختلف است و هیچ‌کس در آن مجاز به اعمال نظر خاص نیست.

● در صد و پنجاه سال گذشته اندیشه‌های نوبی در جهان مطرح شده که تعدادی از اندیشمندان کشورهای مسلمان نیز از آن اندیشه‌ها تاثیر پذیرفته‌اند، آیا در دائرةالمعارف بزرگ اسلام نامی از آنها خواهد آمد؟

— در مورد اشخاص مسئله فرق می‌کند. بیوگرافی افراد را با هر اندیشه نوبی که داشته باشند منعکس می‌کنیم و این کار آزادانه و بدون هیچ قید و شرطی انجام می‌گیرد چرا که هدف شناساندن آن شخص به جهان اسلام است. اندیشه‌های نو او هم بخشی از

فرهنگی، کارهای تولیدی انجام گیرد که هم به‌منفع مملکت باشد و هم هزینه‌های چنین کاری را تامین کند. من از ایشان فقط حمایت خواستم. به‌هرحال خواست ما از آغاز این بود که موسسه مستقلی برای انجام کارهای تحقیقی به‌وجود بیاوریم که بتواند در هر سطحی آزادانه کار کند.

● مشکل کاغذ و چاپ ندارید؟

— مشکل چاپخانه نداریم ولی باوجود لطف خاص وزیر ارشاد، و با توجه به مسئله کمبود کاغذ در کل کشور طبعاً ما هم مشکل کاغذ داریم؟

● هیچ کمکی به شما نمی‌شود؟

— باید اقرار کنم ما از موفق‌ترین موسساتی بودیم که از کاغذهای دولتی استفاده کردیم. مصرف کاغذ ما به‌خاطر تشکیل پرونده‌های علمی و فتوکپی از کتاب‌های نایاب داخلی و خارجی در دو نسخه زیاد است. در سه سال گذشته به‌طور متوسط ماهانه ۲۵۰ تا ۳۰۰ هزار صفحه کاغذ مصرف ما بوده است و این غیر از چاپ دائرةالمعارف است و کاغذ آن هم بسته به تیراژ فرق می‌کند.

● تیراژتان چقدر است؟

— برای چاپ اول جلد نخست به‌علت کمبود کاغذ ۳۳۰۰ نسخه چاپ شد.

شخصیت اوست. باید اندیشه‌های نو او را با توجه به اینکه بخشی از فرهنگ و میراث اسلامی ما نیست، بیان کنیم. در یک صد سال گذشته اندیشمندانی در جهان اسلام بوده‌اند که از فرهنگ شرق یا غرب تاثیر پذیرفته‌اند، و ما نمی‌توانیم در دایره‌المعارف نسبت به آنها بی‌اعتنا باشیم.

● به عبارت دیگر اندیشه‌های نو مانع و داعی بر سر راه کار دایره‌المعارف اسلام نمی‌نهد؟

— موضوع کار ما همه جوامع اسلامی را دربر می‌گیرد و مجبوریم تمام اشخاص، اماکن، آثار هنری، ادبی و... را منعکس کنیم. طبیعتاً این موضوع شامل افرادی که به نحوی اثر هنری، فرهنگی یا علمی دارند می‌شود. حال ممکن است صاحبان این آثار مارکسیست، نیهیلیست یا اگرستانسالیست باشند. ما ضمن بیان افکار و آثار آنها معتقدیم که خود آنها جزو میراث فرهنگی ما هستند، نه افکارشان که متأثر از فرهنگ دیگری است.

● با محققین دیگر کشورهای اسلامی در زمینه تدوین دایره‌المعارف در تماس هستید؟

— به چند علت نه. ۱- باید حق‌التالیف آنها را به صورت ارز بدهیم. ۲- باید افرادی را برای تفحص به نقاط مختلف جهان و اسلام بفرستیم تا ارتباط بگیرند و قرارداد ببندند تا بعداً از طریق مکاتبه به آنها سفارش مقاله بدهیم و این کار اصلاً مقدور نیست. در ضمن روش ما به طور کلی این است که به غیر مسلمان مقاله‌های برای تالیف نمی‌دهیم. فقط محققین مسلمان یا پرورش یافته فرهنگ اسلامی می‌توانند برای دایره‌المعارف بزرگ اسلام مقاله بنویسند. ممکن است مقاله خاصی را به مولف مسیحی که تبعه ساکن و پرورش یافته ایران، ترکیه یا سودان است بدهیم ولی به یک مستشرق اروپایی نه. پیام دایره‌المعارف بزرگ اسلام این است که باید توسط مسلمان‌ها تهیه شود چرا که ما مسلمان‌ها بهتر با فرهنگ خودمان آشنا هستیم. باید اضافه کنم متأسفانه تا به حال از سوی مسلمان‌ها دایره‌المعارف اسلام تدوین نشده است. آنچه بوده همان است که اتحادیه بین‌المللی آکادمی‌ها یا کمک آکادمی سلطنتی هلند و با نظارت هیئتی از مستشرقین به زبان‌های انگلیسی، فرانسه و آلمانی تدوین کردند و همین دایره‌المعارف خمیرمایه‌ای برای ترجمه در کشورهای اسلامی شده است. در ترکیه و پاکستان آن را ترجمه کرده‌اند و در زمان گذشته همین دایره‌المعارف در ایران به نام "دانشنامه ایران و اسلام"

به وسیله دکتر یارشاطر ترجمه می‌شد. البته حالا آقای یارشاطر در آمریکا "ایرانیکا" را به زبان انگلیسی منتشر می‌کند که در همان مایه است.

● آیا در حال حاضر در کشورهای دیگر مسلمان دایره‌المعارفی در حال تدوین است؟

— بله در کشورهای زیادی روی دایره‌المعارف اسلام کار می‌کنند ولی همه آنها حالت ترجمه دارد. پروفیسور فونس (Fones) طرح کتابی را به نام "دایره‌المعارف تمدن اسلامی" Encyclopedia of Islamic civilization به من داد که در اردن در حال تدوین است ولی آنچه من در این طرح خواندم معنی بر ترجمه "دایره‌المعارف اسلام" اروپا است.

● مترجمین شما از چه زبان‌هایی ترجمه می‌کنند؟

— انگلیسی، فرانسه، آلمانی، روسی، یونانی، لاتین، عبری، ترکی اسلامی، اردو، عربی و اسپانیولی.

● فکر می‌کنید تالیف و تدوین دایره‌المعارف بزرگ اسلام کی تمام خواهد شد؟

— در ظرفیت کنونی با ۱۰۰ محقق و کتابخانه ۶۰ هزار جلدی، صد سال زمان لازم داریم ولی برنامه‌های در حال اجرا داریم.

● چه برنامه‌هایی؟

— در حال بنای مرکزی در "کاشانک" هستیم که وسعت زیربنای آن هفتاد هزار متر است در ۳ طبقه و ظرفیت نهایی کتابخانه‌اش ۳ میلیون کتاب است. این مرکز در سه فاز ساخته می‌شود که فاز اول آن شروع شده است. برنامه‌های متعددی برای تربیت محقق داریم مثل ایجاد پژوهشکده یا دانشکده‌ای برای تربیت محقق که باید با دولت و خصوصاً

با وزارت علوم هماهنگی شود. در حال حاضر مقاله‌های تالیفی ما حدود سی تا چهل مقاله در ماه است که قصد داریم به ۲۰۰ تا ۳۰۰ مقاله در ماه برسانیم و برای این کار ضروری است ۳۰۰ تا ۵۰۰ متخصص جذب کنیم. غیر از این گسترش بخش علمی از ۳۰ نفر تا ۲۰۰ نفر و گروه‌های ویراستاری از ۴ محور به ۴۰ محور مورد نظر است. در صورت تحقق موارد فوق فکر می‌کنم در ۲۰ سال آینده تدوین و تالیف دایره‌المعارف به اتمام برسد.

● در حال حاضر دو مرکز دیگر، همزمان روی دایره‌المعارف اسلام کار می‌کنند، این مسئله را چگونه ارزیابی می‌کنید؟ فکر نمی‌کنید اگر نیروی این واحدها در کنار هم قرار بگیرد می‌تواند دایره‌المعارف پربارتری عرضه کند؟

— زیاد بودن مراکز تحقیقاتی در هر کمیته که باشد بازم برای یک کشور کم است. همان‌طور که ۲۰ یا ۱۰۰ کتابخانه و دو برابر آن هم کم است. مسائل فرهنگی حد و مرزی ندارد و نباید برای آن محدودیتی قائل شد و اما در مورد دو مرکز دیگر، "بنیاد دایره‌المعارف اسلامی" تا به حال چیزی در این زمینه منتشر نکرده‌اند و آن‌طور که شنیده‌ام حرف "ب" را چاپ خواهند کرد. ۹۰٪ مقالات آنها ترجمه از "دایره‌المعارف اسلام" اروپا است و ۱۰٪ تا ۱۵٪ تالیفی است. و ماهیتاً مانند دایره‌المعارف بزرگ اسلام است ولی به لحاظ محتوا فرق دارد. مداخل آن دایره‌المعارف اسلام محدود به مداخل Encyclopedia of Islam است. جریان دیگر "دایره‌المعارف تشیع" است که یک جلد آن منتشر شده و مداخل آن فقط مربوط تشیع است و مقالاتش هم مختصر است. معتقدم که هر سه این دایره‌المعارف‌ها لازم است و هیچ لزومی در ادغام آنها نمی‌بینم چون در واقع سه کار مختلف و بزرگ فرهنگی انجام می‌شود که هر کدام مکمل دیگری است. و هم ما و هم جامعه می‌تواند از هر سه استفاده کنیم.

● چه کسانی عضو هیئت امنای مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلام هستند؟

— آقای سرحدی‌راده، آیت‌الله سیدمحمد موسوی بجنوردی، مهندس حسن طباطبایی و من.

● بخش‌های مختلف علمی را چه کسانی سرپرستی می‌کنند؟

— تاریخ دکتر زریاب خوبی، ادیان، مذاهب، عرفان و ادبیات غیرعرب دکتر

مجتبایی، ادبیات عرب دکتر آذرنوش، جغرافیا دکتر عنایت‌الله رضا، فلسفه، کلام و منطق دکتر موحد، دکتر شرف، دکتر سجادی و دکتر دیلمی، معارف اسلامی دکتر شبستری، علوم آقای مولوی، هنر و مردم-سناسی دکتر سمسار، فیش‌برداری آقای جمیدی، پیوندهای علمی خانم مریم عماری.

● چند درصد کارکنان این مرکز را خانم‌ها تشکیل می‌دهند و در چه بخش و زمینه‌های فعالیت دارند؟

— $\frac{1}{8}$ از کارکنان و محققین این موسسه خانم هستند و در تمام سطوح از مقاله‌نویسی تا تشکیل پرونده علمی و کارهای خدماتی، ماکت‌برداری و اداری مشغول به‌کار هستند.

● آیا "دائرةالمعارف بزرگ اسلامی" قائم به فرد است و آیا پیش‌بینی‌های لازم برای آینده شده است؟

— سیستم عملکرد موسسه جا افتاده است و در زمینه‌های علوم انسانی و فرهنگ و تمدن اسلامی از معلومات قوی‌ترین کادرهای علمی کشور بهره می‌برد و من با هیات امنا صحبت کرده و از آنها خواسته‌ام که بعد از من کسی را از هیئت علمی انتخاب کنند که بیشتر از همه صلاحیت داشته باشد و دلسوزتر باشد.

● در نظر ندارید او را معرفی کنید؟

— فعلا قصد مردن ندارم.

● آیا وجود فرهنگستان را ضروری می‌دانید و فکر می‌کنید تا چه حد می‌تواند مشکلات فرهنگی ایران را حل کند؟

— وجود فرهنگستان برای هر کشوری لازم است به‌خصوص برای کشور ما که انقلابی در آن شده و این انقلاب در بعد فرهنگی دست‌اندرکار دگرگونی است و تعارض فرهنگی ما با فرهنگ وارداتی غرب که در رژیم گذشته به‌طور گسترده به ایران هجوم آورده بود می‌تواند علت وجودی فرهنگستان باشد چون لغات و اصطلاحات زیادی (که معلول تلاش فزاینده محققین ایرانی است) وجود دارد که باید یک‌دست شود. باتوجه به غنای فرهنگی - ملی کشورمان و به‌دلیل اتکا به خود، طبیعی است که نخواهیم واژه‌ها و اندیشه‌های مصرفی را مصرف کنیم، و بدیهی است در چنین شرایطی به فرهنگستان نیاز بیشتری داریم.

سنگ‌سازان فرهنگ

تجربه شورای کتاب کودک در تدوین فرهنگنامه کودکان و نوجوانان

دائرةالمعارف برای کودکان و نوجوانان

بیست و شش سال پیش، در دیماه ۱۳۴۱، شورای کتاب کودک، به‌همت جمعی از علاقه‌مندان به قصد بهبود و پیشبرد کیفی کتابهای کودکان و نوجوانان، تشکیل شد (علاقه‌مندان می‌توانند برای آشنایی با فعالیت‌های شورا به شماره‌های مختلف گزارش شورای کتاب کودک، خصوصا گزارش، سال بیستم (۳-۴)، ۱۳۶۱، مراجعه نمایند).

یکی از مسایل مهمی که همواره مورد توجه و تاکید شورا قرار گرفته، کمبود انواع کتابهای مرجع برای کودکان و نوجوانان کشور است. در سال ۱۳۵۸، اهدای مبلغ سی میلیون ریال از طرف خانواده یکی از اعضای شورا، امکان تفکر جدی در جهت تدوین یک اثر مرجع بزرگ را به‌وجود آورد. جلسات متعدد، با متخصصان گوناگون، توجع کتاب، و حدود و دامنه کار را روشن کرد. تصمیم گرفته شد که دائرةالمعارفی عمومی - الفبایی دربارنده جلد با حدود ۵۰۰۰ عنوان، برای کودکان و نوجوانان ۱۰ تا ۱۶ ساله، با تصاویر چهار رنگ به انضمام یک جلد راهنما زیر نظر خانم توران میرهادی پدید آید. آنچه مورد تاکید و توافق قرار گرفت این بود که مقالات به‌صورت تالیف باشند و ایران و کشورهای اسلامی محور اصلی کار قرار گیرند، و در ارائه مطالب، از ایران به جهان نگاه شود، همه این رهنمودها بسیار خوب و سودی، ولی درحقیقت سخت دشوار بود. باتوجه به اندک بودن پژوهشهای اصیل در کشور، منابع تحقیقاتی مناسبی که بتوان از آن بهره گرفت اندک می‌نمود، و انجام جستجوهای جدید در حوزه‌های مختلف علوم نیز بسیار وقت‌گیر و خارج از توان، به‌هرحال، جز تلاش، صرف وقت و پول فراوان و گوشه چشمی به منابع خارجی راه دیگری درپیش نبود.

در کار تدوین فرهنگنامه، هیات مدیره شورا، هیات اجرایی طرح، هیات مشاوران، شوری ویراستاران، پدیدآورندگان، ویراستاران

موضوعی، گروه مشورتی کودکان و نوجوانان، گروه فنی، گروه مالی، و گروه پشتیبان، یعنی حدود ۲۵۰ نفر متخصص، از اسنادان دانشگاه گرفته تا پژوهشگران علاقه‌مند دیگر، از زن و مرد و پیر و جوان، علی‌رغم همه دشواریها با ایمان و علاقه و اکثرا به‌صورت داوطلب مشغول به‌کار هستند.

در ده سال گذشته پایه‌های کار محکم شد و بسیاری از مسایل عملا مورد تجربه قرار گرفت. تشکیل کارگاههای متعدد آموزشی برای نویسندگان و ویراستاران، چاپ اثر آقای ایرج جهانشاهی، سروراستار فرهنگنامه تحت عنوان راهنمای نویسنده و ویراستار (شورای کتاب کودک، ۱۳۶۰)، و اثر آقای محمد هدایی تحت عنوان، صد و یک نکته در زمینه نوشتن مقاله برای فرهنگنامه کودکان و نوجوانان (شورای کتاب کودک، ۱۳۶۷) به‌عنوان دستورالعمل‌های مشخص بسیار مفید بود. تشکیل دو سمینار بزرگ و دهها جلسه کوچک در شکافتن مشکلات و نیل به هدف راهگشا شد.

مشکل بزرگ کار، یافتن و حفظ نویسندگانی است که از یکسو نیازهای اطلاعاتی و علائق کودکان و نوجوانان را بشناسند و از سوی دیگر دستورالعمل‌های ویراستاران را گردن نهند. درحال حاضر برای تالیف مقالات دو شوه‌نگار می‌رود، یکی استفاده از نویسندگان متخصص موضوعی، و دیگر استخدام چند نویسنده خوش قلم و با استعداد برای نوشتن مقالات براساس منابع تعیین شده. با این تاریخ بیش از حدود ۱۵۰۰ مقاله نوشته شده و هم‌اکنون مقالات جلد دوم (الف - الفس) در مراحل مختلف ویراستاری است.

کارمندان ثابت فرهنگنامه عبارتند از چهارده نفر (ده زن و چهار مرد) که در شورای ویراستاران، دبیرخانه، بخش نمایه‌سازی، بخش بایگانی تصاویر، و مرکز منابع مشغول به‌کار هستند.

در سال ۱۳۶۶، با تشکیل شرکت تهیه و نشر فرهنگنامه (سهامی عام)، متشکل از بیش از ۲۰۰ سهامدار از میان ناشران با سابقه و فرهنگیان علاقه‌مند، گام مهمی در جهت نشر فرهنگنامه برداشته شد. جلد اول، با ۱۹۴ مقاله، هم‌اکنون در مراحل نهایی آماده‌سازی برای چاپ است. شورا و شرکت امیدوار هستند با حل مشکل کاغذ، این اثر بتواند با بهترین کیفیت در تیراژ مطلوب، و به قیمتی منصفانه در اختیار کودکان و نوجوانان، مادران و پدران و مربیان و معلمان این سرزمین قرار گیرد.